

Rapport

Digitale disconnectie

Wanneer polarisatie viraal gaat

Ike Picone
Daniël Jurg

SMIT-VUB, Hannah Arendt Instituut.

“For the world is not humane just because it is made by human beings, and it does not become humane just because the human voice sounds in it, but only when it has become the object of discourse. However much we are affected by the things of the world, however deeply they may stir and stimulate us, they become human for us only when we can discuss them with our fellows. [...] We humanize what is going on in the world and in ourselves only by speaking of it, and in the course of speaking of it we learn to be human.”

Hannah Arendt – On Humanity in Dark Times: Thoughts about Lessing
(Men in Dark Times, p. 24-25)

Contact:

Ike Picone
Professor Journalistiek en Media
Vrije Universiteit Brussel - SMIT
Ike.picone@vub.be

Financiering:

Dit rapport werd gefinancierd door de Vlaamse minister van Binnenlands Bestuur, Bestuurszaken, Inburgering en Gelijke Kansen Bart Somers.

Taalredactie:

Freddy Cloet

Foto cover:

Arthur Hunter (via Unsplash)

Mechelen, 2021.

Ten geleide

Op vraag van Minister Bart Somers, Vlaams Minister voor Binnenlands Bestuur, Bestuurszaken, Inburgering en Gelijke Kansen, bereidde het Hannah Arendt Instituut in samenwerking met imec-SMIT-VUB een reeks van drie rapporten voor die inzichten en kaders biedt waarop de verdere aanpak tegen online polarisatie en vervreemding op lokaal en stedelijk niveau gestoeld kan zijn.

In het rapport [*Kaders om radicalisering en polarisatie beter te begrijpen*](#) worden verschillende denkkaders opgelijst samen met inzichten, definities en modellen om complexe fenomenen (polarisering en vervreemding) en onze omgang ermee beter te kaderen. Er is op dit moment veel conceptuele verwarring, bijvoorbeeld wat is nu juist extremisme en wat is polarisering? Wanneer is het gewelddadig en is polarisering dan altijd zo slecht?

In het rapport *Wanneer polarisatie viraal gaat. Hoe online polarisatie en vervreemding begrijpen?* wordt dieper ingegaan op hoe processen van radicalisering, polarisatie en vervreemding zich online uiten. Er zijn algemene tendensen, maar verschillende platformen vertonen verschillende dynamieken. Het rapport bespreekt de eigenheid van de platformen 4chan en Reddit, YouTube, en Facebook en Twitter, en hoe polarisatie en vervreemding er respectievelijk vorm krijgen.

In het rapport [*Online preventie en remediëring in de praktijk: Mechelen als case wordt*](#) scherp gesteld op Mechelen als stad die de voorbije jaren verschillende initiatieven nam om polarisatie tegen te gaan *offline*, maar waar de uitdaging zich ook steeds meer *online* laat voelen. Zowel de stadsdiensten als middenveldorganisaties ervaren hoe die publieke digitale ruimte steeds meer doordringt in hun dagelijkse praktijk. Via enkele lokale en Europese projecten verkennen ze nieuwe insteken om hun werking te vertalen naar een digitale context. Het rapport evalueert hoe preventiemedewerkers in de praktijk binnen een stedelijke context omgaan met online polarisatie en vervreemding, en welke lessen hier uit getrokken kunnen worden.

Samenvatting

De wetenschappelijke literatuur over de aanpak van offline en online polarisatie en vervreemding biedt een aantal inzichten waarop beleidsmakers hun aanpak van de problematiek kunnen stoelen. Die aanpak baseert zich best op de wetenschap dat:

- Online polarisatie en vervreemding een ambivalent fenomeen zijn. Een adequaat beleid tracht de negatieve effecten van digitale media tegen te gaan zonder de opportuniteiten die deze technologie biedt uit het oog te verliezen.
- Digitale media zowel een technologisch instrument zijn als een omgeving met eigen (sub)culturele dynamieken. Gepaste interventies vinden plaats zowel op het niveau van de technologie (bv. tools om polarisatie te detecteren) als op het niveau van de omgeving (bv. manieren om online met jongeren in dialoog te gaan).
- Digitale media niet op zichzelf tot polarisatie leiden, maar altijd in relatie tot maatschappelijke ontwikkelingen. Een adequaat beleid ambieert daarom best een holistische aanpak waarbij de technologische aspecten (bv. personalisatie-algoritmes, netwerkeffecten, enz.) niet los gezien worden van de lokale context waarbinnen polarisatie optreedt.
- Online polarisatie en vervreemding tegengaan altijd een evenwicht zal moeten trachten te bewaren tussen het beschermen van het publiek debat (haatspraak, polarisatie en desinformatie tegengaan) en het respecteren van democratische principes zoals de vrijheid van meningsuiting. Een adequaat beleid probeert dit principe op lokaal niveau in te bedden en ten gepaste tijde in lijn te brengen met de Europese regelgeving ter zake die in de komende jaren vorm zal krijgen.

Om een goede balans te vinden tussen vrijheid van meningsuiting en bescherming tegen schadelijke informatie zullen we dus nieuwe principes moeten bedenken op basis waarvan interventies in het publiek debat door overheden of bedrijven op een democratisch verantwoorde wijze kunnen plaatsvinden.

Inhoudsopgave

TEN GELEIDE.....	2
SAMENVATTING	3
INHOUDSOPGAVE	4
INLEIDING: EEN AMBIVALENTE KIJK OP ONLINE POLARISATIE EN VERVREEMDING	5
KADERS: WANNEER POLARISATIE VIRAAL GAAT. HOE ONLINE POLARISATIE EN VERVREEMDING BEGRIJPEN?	9
1. DIGITALE MEDIA ALS TECHNOLOGISCH INSTRUMENT EN CULTURELE OMGEVING	9
1.1. <i>Wanneer digitale technologie visies viraal laat gaan</i>	10
1.2. <i>Wanneer online cultuur reactionaire trends versterkt</i>	12
2. POLARISATIE EN VERVREEMDING OP SPECIFIEKE ONLINE PLATFORMEN	13
2.1. <i>4Chan en Reddit</i>	13
2.1.1. Online cultuuroorlogen en reactionaire ideologieën.....	14
2.1.2. Dubbelspraak en hondenfluitjes (dog whistles).....	15
2.2. <i>YouTube</i>	16
2.2.1. Influencers binnen de online cultuuroorlog.....	17
2.2.2. Algoritmische radicalisering	18
2.3. <i>Facebook and Twitter</i>	19
2.3.1. Filterbubbels en echokamers	19
2.3.2. Desinformatie, cognitieve bias en affectieve polarisatie	21
CONCLUSIE: DE ROL VAN DIGITALE MEDIA BIJ ONLINE POLARISATIE EN VERVREEMDING	23
1. DIGITALE MEDIA TUSSEN TECHNOLOGISCHE VERNIEUWING EN MAATSCHAPPELIJKE EVOLUTIES.....	24
2. TECHNOLOGIEBEDRIJVEN TUSSEN INTERVENTIE EN LAISSEZ-FAIRE	25
3. BELEIDSMAKERS TUSSEN REGULERING EN STIMULERING	27
VERDER LEZEN OVER ONLINE POLARISATIE EN VERBINDING	29
REFERENTIES	30

Inleiding:

een ambivalente kijk op online polarisatie en vervreemding

Met dit rapport willen we beleidsmakers op regionaal, stedelijk en gemeentelijk niveau de nodige handvatten aanreiken om de uitdagingen aan te gaan waarmee onze digitale publieke ruimte vandaag geconfronteerd wordt, met name de verspreiding van desinformatie¹, complottheorieën en propaganda, de ingang van nieuwe mediamechanismen zoals algoritmische personalisatie, filterbubbels en echokamers, en de polarisatie en radicalisering van het publiek debat dat daaruit kan voortvloeien.

We vertrekken daarbij van de vaststelling dat vele van deze opkomende digitale uitingen en culturen intrinsiek ambivalent zijn. Al te vaak wordt de aandacht gevestigd op de problemen die online polarisatie met zich meebrengen. We maken ons daar terecht zorgen over. Maar we mogen niet vergeten dat het internet ook een bijzonder positieve kracht kan zijn. Tot voor kort werd de digitalisering vooral gelinkt aan democratisering en emancipatie. Online architectuur maakt het makkelijker dan ooit om informatie te delen. Het internet, zoals het leven, is dus een plek met goede en kwade kanten.

Het internet is een plek waar van alles gebeurt dat indruist tegen de gangbare normen van beleefdheid en fatsoen, maar tegelijk is het een gegeven dat we kunnen inzetten om mensen beter te bereiken. Online berichten, commentaren, memes en andere vormen van meningsuiting bestaan binnen een spectrum. In het midden ligt een grote grijze zone met uitingen die niet eenduidig als haatdragend of onfatsoenlijk bestempeld kunnen worden. Die uitingen vormen veeleer stukken tekst waaraan bij elke *reshare* of *remix* laagjes aan subtext, betekenissen en herinterpretaties worden toegevoegd (Phillips & Milner, 2017). Net vanwege die ambivalentie zijn simplistische interventies zoals het onverwijd verwijderen van bepaalde boodschappen of het al te snel blokkeren van personen uit den boze. We dienen net te handelen vanuit een goed begrip van welke soort omgeving het internet is, en van welke dynamieken er heersen: de gevaarlijke, maar ook de emanciperende, en alles in het morsige midden daartussen.

Die ambivalentie geldt overigens niet enkel voor het internet. Ook polarisatie vertoont een ambivalente dynamiek. Een politiek zonder polen bestaat niet (tenzij in een dictatuur). Verschillende meningen dagen ons uit om na te denken over het status quo.

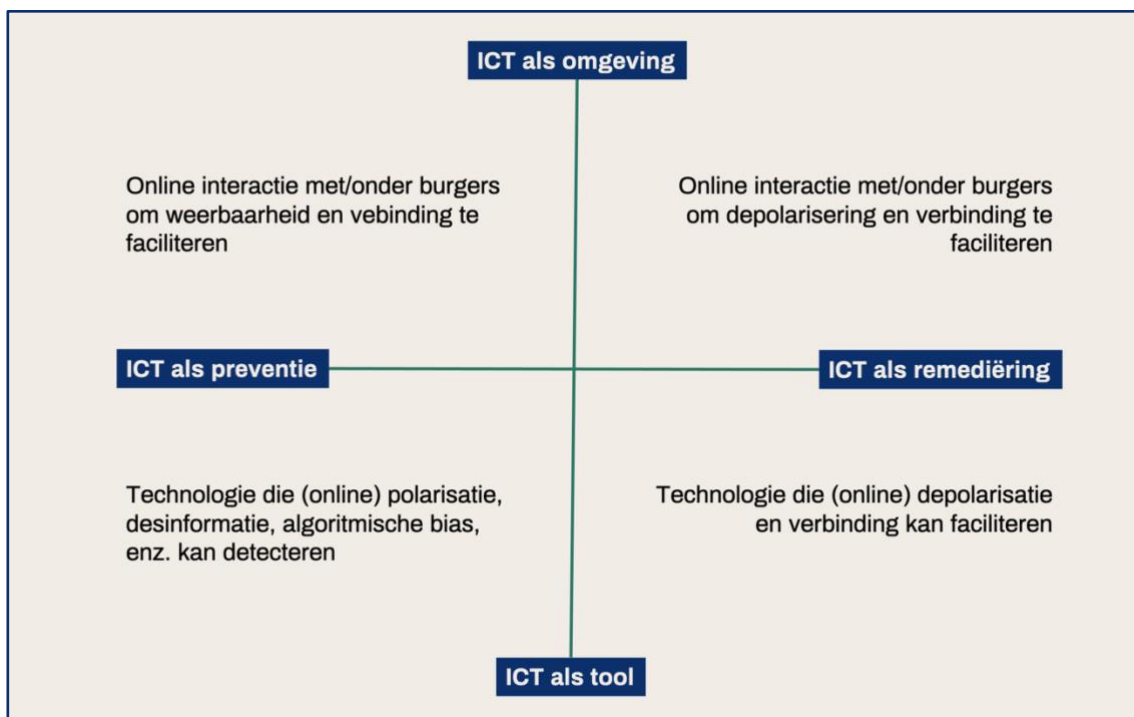
¹ We wijzen hier op het onderscheid tussen desinformatie en misinformatie dat Claire Wardle en Hossein Derakhshan maken in hun rapport voor de Raad van Europa. Misinformatie is wanneer er valse informatie wordt gedeeld, maar zonder kwaad opzet. Desinformatie is wanneer valse informatie bewust wordt gedeeld om schade te berokkenen.

Die ambivalentie is niet enkel een visie op de problematiek, maar ook een hulp om de oplossingen vorm te geven. Het internet hoeft daarbij niet louter een problematische omgeving te zijn die mensen polariseert of isoleert. Digitale media kunnen evengoed mensen verbinden over sociale en geografische grenzen heen. Dat was ook initieel de bedoeling van sociale media. Teams en Zooms zijn uiteraard geen vervanging voor fysiek contact, maar hoe zouden de lockdowns eruitgezien hebben zonder? En ook burgerjournalistiek of iets als de Arabische Lente vloeien voort uit de relatie tussen digitale media en vrije meningsuiting.

En toch wordt de technologie vaak met de vinger gewezen. Morele paniek rond technologische ontwikkelingen is van alle tijden. Nu zien we die onrust weer wanneer het gaat om de rol van personalisatie-algoritmes en recommender systems die mensen naar echokamers en filter bubbels zouden leiden. Die systemen verdienen het zeker om onder de loep genomen te worden. Technologie is niet neutraal en zeker bij de algoritmes van sociale media zoals Facebook schemeren de commerciële doelstellingen van de ontwikkelaars door. Tegelijkertijd zien we ook hier dat technologie zoals artificiële intelligentie en big data-analyse ingezet kunnen worden om uitdagingen als online polarisatie en disconnectie tegen te gaan. Dezelfde algoritmes die ons nieuws personaliseren kunnen ook aangewend worden om nieuws te diversifiëren, en om ons opvallende, verrassende meningen voor te schotelen. Dezelfde algoritmes die trending news detecteren waarop redacties kunnen inspelen, kunnen ook ingezet worden om desinformatie op te sporen en te counteren.

Dit brengt ons bij de manier waarop wij informatie- en communicatietechnologieën, of digitale media in dit rapport zullen benaderen. We beschouwen digitale media niet alleen als een omgeving waarvan we de dynamieken moeten doorgronden, maar ook als een instrument dat ons kan helpen om bepaalde dynamieken aan te pakken. Digitale media als omgeving en als tool bieden ons daarom de mogelijkheid om te werken aan preventie en aan remediëring. Hieronder lichten we de twee dimensies kort toe.

Figuur 1: verduidelijking twee dimensies om digitale media te benaderen; verticaal van boven naar beneden digitale media als omgeving en als instrument, horizontaal van links naar rechts digitale media als preventie en als remediëring.

Digitale media als omgeving en als instrument. Digitale media zijn een omgeving waarbinnen steeds meer mensen steeds meer private en publieke tijd doorbrengen. Binnen die publieke ruimte laten maatschappelijke tendensen zich dus ook voelen, maar vaak met eigen dynamieken: bijvoorbeeld memes, (radicale) politieke subculturen, clicktivism, etc. Om die dynamieken te begrijpen hebben we nood aan een aangepast begrippenkader. Het is belangrijk om op alle beleidsniveaus voeling met deze internetcultuur te krijgen, van inburgeringsbeleid tot jeugdpreventie. Cruciaal daarbij is dat digitale media ook nog steeds fungeren als een *empowerende* omgeving voor groepen wier stem anders weinig gehoord wordt in de samenleving.

Digitale media vormen niet enkel een omgeving, maar kunnen ook expliciet ingezet worden als toepassing in die omgeving. Dan denken we aan verschillende initiatieven waarbij tracking en scraping tools gebruikt worden om data te verzamelen en artificiële intelligentie om die data te analyseren. Dat brengt ons bij de tweede dimensie.

Digitale media als preventie en als remediëring. Digitale media zijn niet enkel deel van het probleem, maar kunnen ook deel van de oplossing zijn. Ze kunnen een belangrijke rol spelen om disconnectie en polarisatie tegen te gaan. Daarbij maken we het onderscheid tussen preventie, waarbij interventies vooral tot doel hebben problemen te detecteren en vroegtijdig aan te pakken, en remediëring, waarbij interventies gericht zijn op depolarisatie en verbinding.

Het is vanuit deze ambivalente visie op digitale media, maar ook breder op sociale fenomenen zoals radicalisering en polarisatie, dat wij dit rapport over de uitdagingen en opportuniteiten van de online publieke sfeer

aanvatten². We gaan dieper in op **hoe polarisatie en disconnectie tot uiting komen op digitale media**. Welke concepten, kaders en aanpakken rond online beïnvloeding, desinformatie, complottheorieën... stellen ons in staat de eigen dynamieken van digitale media beter te begrijpen. Niet louter als een – vaak commercieel gedreven – technologische tool (algoritmes), maar ook als een omgeving met eigen (sub)culturen en dynamieken. We stellen daarbij scherp op de belangrijkste online platformen en hun onderliggende ontwrichtende principes. Daarnaast besteden we aandacht aan de manier waarop deze inzichten vertaald kunnen worden in termen van zowel online preventie als online remediëring.

2 Voor een overzicht van de meest actuele invullingen van en handelingskaders rond polarisatie en radicalisering, verwijzen we naar het eerste rapport in deze reeks *Kaders om radicalisering en polarisatie beter te begrijpen*. <https://hannah-arendt.institute/digitale-disconnectie-rapport/>

Voor een overzicht van lessen uit de praktijk omtrent hoe preventiemedewerkers omgaan met digitale polarisatie en vervreemding, verwijzen we naar het derde rapport in deze reeks *Online preventie en remediëring in de praktijk: Mechelen als case*. <https://hannah-arendt.institute/digitale-disconnectie-rapport/>

Kaders: Wanneer polarisatie viraal gaat. Hoe online polarisatie en vervreemding begrijpen?

1. Digitale media als technologisch instrument en culturele omgeving

Een goed begrip van desinformatie, complottheorieën en/of radicalisering binnen online-omgevingen vraagt twee invalshoeken. Ten eerste: de technische affordances van digitale media (als tool), d.w.z. de mogelijkheden voor interactie en stimulering ervan (Davis & Chouinard, 2017). Ten tweede: de dominante cultureel-politieke omgangsvormen die zich vormen op digitale media (als omgeving) (bv. Nagle, 2017). Uiterst radicale actoren (en hun ideeën) infiltreren in online gemeenschappen om zo burgers te beïnvloeden. Dat doen ze door in te spelen op beide aspecten: enerzijds maken ze gebruik van de technische infrastructuur die digitale media bieden en anderzijds spelen ze in op ideeën die reeds leven in online (sub)culturen.

Binnen mediastudies wint de visie aan belang dat online-extremisering en de verspreiding van desinformatie niet op te lossen zijn met de huidige liberale visie op mediawijsheid, waarbij individueel kritisch denken en 'factchecken' van mediaberichten centraal staan (Phillips en Milner, 2021). In *A Field Guide for Navigating Polarized Speech, Conspiracy Theories, and Our Polluted Media Landscape*, stellen mediawetenschappers Phillips en Milner (2021) een ecological literacy voor. Daarmee bedoelen ze een holistische benadering van de communities en affordances die de denkkaders van internetgebruikers bepalen: "Understanding these frames - indeed, approaching them as basic features of the information ecosystem - is key to protecting our public lands" (n.p.). In dit deel beogen we daarom om online polarisatie en vervreemding eveneens te benaderen vanuit deze aanpak, en dus om zowel in te gaan op digitale media als tool en als omgeving, meer bepaald als de diverse online-media-ecosystemen, waarbinnen polarisatie groeit.

De omgevingsgerichte aanpak maakt gebruik van twee kernconcepten binnen de mediawetenschappen: 'mediumspecificiteit' en 'cross-platformgebruik.' Het concept mediumspecificiteit betreft de unieke eigenschappen van een platform. Het wordt online vaak gebruikt om aan te duiden hoe een specifieke omgeving bepaalde interactie stimuleert in vergelijking met andere digitale media. Bijvoorbeeld op een platform zoals 4Chan is het hebben van een account niet vereist. Dus kan een gebruiker in anonimiteit zijn of haar ideeën aan de wereld bekendmaken. Er is daarom ook geen mogelijkheid om andere personen te volgen die men als geloofwaardig ziet. Op Twitter daarentegen kunnen gebruikers hun eigen 'feed' samenstellen door anderen te 'volgen' en zodoende een vertrouwenskring opbouwen. Het gevolg van de anonimiteit op 4Chan is dat polarisatie zich uit in algemene argwaan en ironie, terwijl op Twitter de extreme aanvallen zich juist richten tegen specifieke personen. Het medium bepaalt dus mee de uitingsvorm van de polarisatie online.

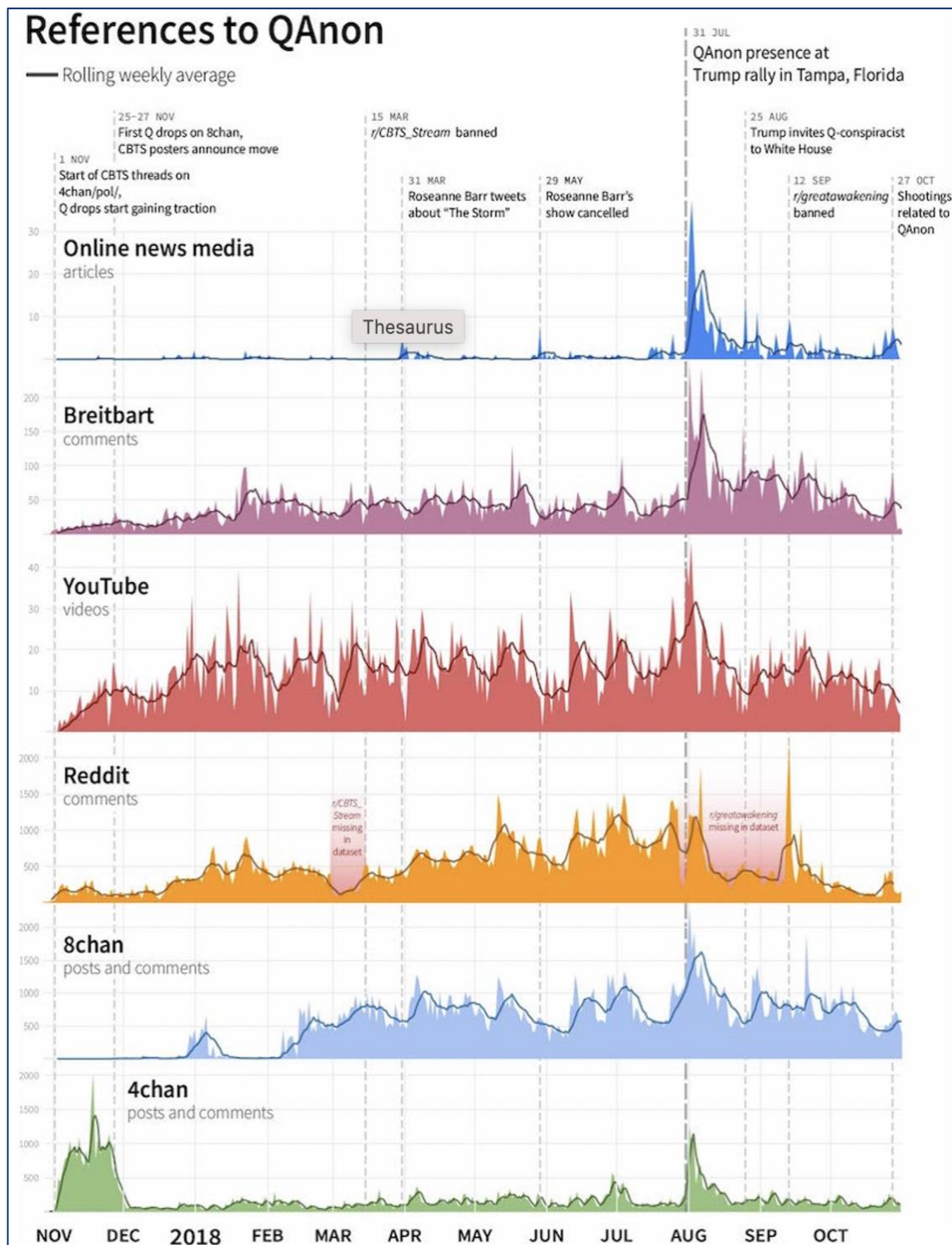
1.1. Wanneer digitale technologie visies viraal laat gaan

Extreme ideeën en diegenen die deze ideeën serieus nemen beperken zich niet tot slechts één platform. Onderzoekers hebben over het afgelopen decennium ook de nadruk gelegd op het zogenoemde cross-platformgebruik. Gebruikers consumeren namelijk informatie van verschillende mediabronnen en ontwikkelen daarbij repertoires (Kim, 2014). Mediawetenschapper De Zeeuw (2019) stelt daarbij dat er een mediacyclus is. Vaak beginnen extreme narratieven in obscure subculturele plekken zoals 4Chan en bewegen zich vervolgens via specifieke mediamutaties naar de oppervlakte van de traditionele media.

Figuur 5: Conceptualisering van de 'lagen van het web' in de Amerikaanse context (De Zeeuw, 2019)

De hypothese omtrent verspreiding van extreme ideeën en complottheorieën vanuit online subculturele plekken naar de mainstream werd getest in een onderzoek naar Qanon, waarbij een anonieme gebruiker op 4Chan claimt speciale inzage te hebben in de elite die de wereld domineert (De Zeeuw et al., 2020). Door te kijken hoe vaak en wanneer berichten de term Qanon bevatten op verschillende platformen brachten de onderzoekers in kaart hoe de theorie zich verspreidde over het web.

Figuur 6: Qanon-gerelateerde platformactiviteit tussen 28 Oktober 2017 en 1 November 2018
(De Zeeuw et al., 2020)

Figuur 6 laat zien dat 4Chan de plaats is waar de 'theorie' ontsprong en vervolgens opdoek op andere platformen. De onderzoekers benadrukken daarbij het ontwaard effect van de afwezigheid van discussies over dergelijke

samenzweringstheorieën op mainstream nieuwsmedia. Die besteden hier geen aandacht aan: discussies op extreme delen van YouTube en Reddit staan soms volledig los van het publieke debat. Dit soort complottheorieën worden vaak als exemplarische voorbeelden aangehaald van hoe de wetenschap en de politiek hun claim op de realiteit aan het verliezen zijn. Meerdere journalisten hebben verslag gedaan van de extreme acties en vechtpartijen die zijn uitgebroken door dit soort complottheorieën. In Nederland konden volksvertegenwoordigers bijvoorbeeld niet meer naar hun werk zonder te worden belaagd door Qanon-aanhangers met beschuldigingen over verborgen pedofiele netwerken (Eelbode, 2020). Deze tendensen ontwikkelen en verspreiden zich dus op een manier die samenhangt met de functionaliteiten van maar ook de culturele uitingen op digitale media.

Daarom bespreken we verder in dit deel de kaders en concepten voor online polarisatie en vervreemding per platform. Dit doen we voor de platformen die de meest prominente rol spelen in het versterken van deze fenomenen.

1.2. Wanneer online cultuur reactionaire trends versterkt

Veel online-mediawetenschappers vooronderstellen dat in de huidige westerse context extreemrechtse, radicale online culturen de voornaamste oorzaak zijn van antidemocratische trends en gewelddadige acties (bv. Hawley, 2017). Andere mediawetenschappers waarschuwen echter juist voor te veel morele paniek en een sensationele focus. Holt (2019) benadrukt bijvoorbeeld in zijn handleiding voor 'Alternative Right-wing Media' de opkomst van rechtse narratieven die legitieme kritiek uiten op bestaande mediasystemen en daarmee essentieel zijn voor de vrijheid van meningsuiting in een pluriforme samenleving. Kennelijk voelen veel mensen zich momenteel niet gehoord door de traditionele media en dit biedt een grote kans voor nieuwe media om een plek in de markt te creëren. Alternatieve media hangen op zich niet samen met extreme ideologieën die leiden tot extremisme. Holt benadrukt daarbij dat focus van wetenschappers en overheid op extremisme op zichzelf de polarisatie binnen de samenleving juist kan vergroten.

Ook de politieke wetenschappers Munger en Phillips (2020) beargumenteren in hun onderzoek naar de populariteit van extreemrechtse content op YouTube, dat veel van de onderzoeken naar extremisme en de invloed van sociale media vanuit de pers worden geïnitieerd en daardoor vaak sensatiebelust zijn. Ze benadrukken daarom dat er meer grootschalig statistisch onderzoek nodig is dat bepaalde 'incidenten' in een groter kader kan plaatsen. Anekdotische verhalen van geradicaliseerde individuen, gepresenteerd in de media mogen niet de basis vormen van beleid dat deze fenomenen bestrijdt (zie Roose, 2019).

Munger en Phillips (2020, p. 5) wijzen er bovendien op dat een te eenzijdige blik op online gemeenschappen als broeihaarden voor bepaalde extreme verhalen over het hoofd ziet dat politieke attitudes en acties vorm krijgen door de interactie tussen informatie en reeds bestaande visies of vooringenomenheden. Radicalisering via

bijvoorbeeld algoritmische aanbevelingen op YouTube of gedeelde verhalen van vrienden op Facebook werkt alleen als mensen zich al aangetrokken voelen tot de inhoud die wordt aanbevolen.

Mensen vormen nieuwe inzichten door deze te koppelen aan hun bestaande inzichten. Extreme ideeën kunnen in deze online gemeenschappen dus zeker aan de marge van het publiek debat incuberen, maar zij kunnen enkel buiten de marge treden wanneer ze inhaken op gevoeligheden die circuleren bij de brede bevolking. Het is dus essentieel om niet alleen naar het extremistisch narratief te kijken, maar ook naar de bredere maatschappelijke context en hoe deze al dan niet een voedingsbodem kan vormen voor dit breder narratief.

2. Polarisatie en vervreemding op specifieke online platformen

We stellen daarom verder in dit deel scherp op een aantal platformen, namelijk 4Chan, Reddit, YouTube, Facebook en Twitter. We bekijken daarbij telkens beide dimensies: de specifieke culturele uitingen die vorm krijgen op die platformen, en de technische eigenschappen en hoe deze bijdragen tot de versterking en verspreiding ervan.

2.1. 4Chan en Reddit

Kernbegrippen:

– Online Cultuuroorlog	– Extremistische literatuur en manifesto's
○ Memetische oorlogsvoering	– Ironie
▪ Dog whistles	– Anonimiteit en kortstondigheid
○ 'Redpill'	
○ 'Lulz'	

4Chan en Reddit zijn anonieme of pseudonieme websites waar netwerken worden gecreëerd rondom specifieke interesses en onderwerpen. Die netwerken worden respectievelijk 'boards' of 'subreddits' genoemd. Over het algemeen vertonen deze platformen een grote diversiteit aan communities of interest, gemeenschappen waar mensen samenkomen om ideeën, informatie en andere vormen van 'gebruikersgegenereerde' content met elkaar uit te wisselen. Aan de andere kant ontwikkelden zich rond de Amerikaanse verkiezingen in 2016 op deze platformen communities met racistische, masochistische, islamofobe en antisemitische gesprekken. Dit soort onderwerpen werd vooral populair door de specifieke online subculturele stijl zoals 'ironie,' 'slang,' en 'memes' (Beran, 2019). Volgens De Zeeuw et al. (2020) is er een gevaar dat populaire extremistische complottheorieën in dit soort communities met ironie omslaan in een serieuze ideologie. De vraag wanneer, waarom en hoe die omslag plaatsvindt is daarbij nog niet beantwoord.

2.1.1. *Online cultuuroorlogen en reactionaire ideologieën*

In een etnografie van 4Chan beargumenteert Beran (2019) dat de opkomst van een extremistische subcultuur op 4Chan gepaard is gegaan met verschillende existentiële vragen rondom identiteit waarmee jongeren binnen online subculturen worstelen. Na een nihilistische periode op de website waarin een aantal gebruikers hun eigen zelfmoord livestreamden, lijken veel gebruikers verdwaald en op zoek naar iets om het nihilisme op het platform te vullen. Rond 2014 ontstaat het beeld van een vijand in de vorm van een linkse wereldorde die wil controleren wat 'we' zeggen en doen.

In haar boek 'Kill All Normies' documenteert de cultuurcriticus Nagle (2017) het ontstaan van deze 'online-cultuuroorlog' rond 2014. Rond deze tijd begint op 4Chan een reactionaire beweging die zich verzet tegen 'identiteitspolitiek' en 'politieke correctheid'. Volgens Nagle moet dit worden gezien als verzet tegen ontwikkelingen op Tumblr, waar het linkse online publiek de zin van concepten zoals 'gender' in twijfel trekt en kritiek levert op het gebrek aan de representatie van minderheden in populaire media. Steeds meer komt de focus in dergelijke 'linkse' communities te liggen op de manieren waarop bepaalde groepen worden gemarginaliseerd. Gebruikers op de beruchte boards /b/ en /pol/ op 4Chan vinden deze progressieve ideologie belachelijk volgens Nagle.

De term onlinecultuuroorlog gebruikt Nagle om te beschrijven hoe een online generatie – buiten de schijnwerpers van het publieke debat – op een ironische manier 'linkse' actoren online belachelijk maakt, soms gevolgd door offline anonieme berichten naar woonadressen van 'vijanden.' Op plekken zoals 4Chan hangt ironie als een deken over alle gesprekken heen. Het feit dat alles anoniem is maakt dat je nooit zeker weet of de andere gebruikers iets menen of niet en je er daardoor ook niet goed op kunt reageren. De meme 'the internet is serious business' en 'Lulz' zijn kernconcepten binnen deze gemeenschap. Volgens Nagle biedt dit aan echte extremistische gebruikers de kans om hun ideeën te verspreiden op een manier die door de humoristische vormgeving niet als direct gevaarlijk of extreem kan worden gezien. De vraag die wetenschappers en politici zich vooral moeten stellen is wanneer dit soort ironische uitingen omslaan in extremistische acties.

Terwijl dit soort extremistische online debatten vanaf 2014 toeneemt, komen ze rond 2016 in het publieke debat terecht in de aanloop naar de Amerikaanse verkiezingen. Beran (2019) laat zien hoe het succes van de huidige Amerikaanse rechtse media samenhangt met deze subculturele beweging. Politieke actoren zoals Steve Bannon, Trumps adviseur, hebben de onlinecultuuroorlog op het nationale podium geplaatst door bijvoorbeeld reactionaire influencers naar Amerikaanse universiteiten te sturen om daar een conflict te laten ontstaan. Dit soort politieke actoren hangt de filosofie aan van de rechtse mediastrateeg Andrew Breitbart (oprichter van het gelijknamige blad waarvan Steven Bannon een tijd hoofdredacteur is geweest): politics is downstream from culture: voor er grote politieke veranderingen kunnen plaatsvinden moet er eerst een culturele omslag plaatsvinden. Culturele vragen over identiteit en representatie zijn dus essentieel binnen het huidige politieke kader van de rechtse politiek.

2.1.2. *Dubbelspraak en hondenfluitjes (dog whistles)*

Terwijl sommigen Breitbart en Bannon, samen met hun media, als extreem beschouwen, beargumenteren mediawetenschappers zoals Jennifer Rauch dat het niet altijd de actoren zelf zijn die extremistische ideeën verspreiden, maar dat dit soort actoren vaak opereren vanuit “double-speaking, in which leaders sent messages that seemed reasonable at face value while audiences did the “dirty work” of pushing those discussions in more radical directions” (Rauch, 2019: 23). De concepten ‘identiteitspolitiek’ en ‘politieke correctheid’ zijn op zichzelf niet problematisch, maar veel van de huidige ‘populaire’ extreemrechtse theorieën die zich bijvoorbeeld richten op de inherente genetische componenten van bevolkingsgroepen, hebben raakvlakken met de kritiek op de theorieën die identiteit als een sociaal construct zien. Influencers zoals Stefan Molyneux (zie verder) halen bijvoorbeeld ‘vragen’ aan uit de tijd van het racisme waarin men wetenschappelijk onderzocht of er een belangrijke genetische component ten grondslag lag aan het IQ-verschil tussen bijvoorbeeld Joden, witte en zwarte personen.

De manier waarop deze argumenten worden gebracht bevat twee belangrijke componenten: (1) het idee dat ‘links’ de samenleving wil laten geloven dat alles een sociaal construct is en de biologische basis voor verschillen tussen mensen wil ontkennen en (2) dat het verbieden van het stellen van zulke vragen een totalitaire trek van de ‘linkse’ elite is. Het idee is daarbij dus dat dit soort extremistische ideeën inhaken op het bestaande dominante linkse culturele kader gericht op bijvoorbeeld identiteitspolitiek. Vervolgens wordt een gesprek op gang gebracht waarbij hun publiek wordt uitgedaagd om een eigen mening te vormen.

Een prominent radicaal gesprek dat op 4Chan /pol/ (politically incorrect) steeds vaker opduikt is de val van de westerse samenleving. Zo plaatste de terrorist van de aanslag op Christ Church in Nieuw-Zeeland zijn ideeën en plannen op 4Chan voor de aanslag en werd zijn Manifesto daarna veelvuldig verspreid. Dit Manifesto stelt dat de westerse samenleving ten onder gaat doordat de oorspronkelijke bevolking minder kinderen krijgt dan immigranten. Het Manifesto opent dan ook met het herhalen van de zin: It’s the birthrates! Op 4Chan /pol/ is dit soort onderwerpen een belangrijk onderdeel van de community. Ze worden onderbouwd met (extreem)rechtse literatuur.

Terwijl het in extremistische groepen op 4Chan voornamelijk gaat over het verval van de westerse samenleving, heerst in extremistische groepen op Reddit een cultuur die zich meer richt op het verval van de mannelijkheid³. Op Reddit is de term red-pill samengekomen met een toxische cultuur van mannelijkheid. Het concept refereert aan de Matrix film waarin Neo leert dat de wereld waarin hij leeft is ontworpen om hem te misleiden en tot slaaf te maken. Dit concept heeft zelfs geleid tot een complete Red Pill subreddit. Dignman en Rohlinger (2019), beargumenteren dat “the purpose of the Red Pill forum is to expose the “true nature” of feminism as oppressive

³ Deze zaken staan niet altijd los van elkaar, maar er is wel een verschil in narratieve focus.

to men and to help men reclaim their “rightful place” in society” (n.p.). Bepaalde gebruikers op Reddit refereren naar zichzelf als incels (involuntary celibates), onvrijwillige vrijgezellen. Deze jongeren komen samen om te spreken over hun problemen in de moderne wereld om aan een vrouw/vriendin te raken. Denk bijvoorbeeld aan de angst van deze groep tijdens een COVID-19 lockdown waarin men alleen kan daten via apps zoals Tinder die zich voornamelijk richt op uiterlijke en fysieke kenmerken. Deze angst en frustratie over het krijgen van een partner zette zich volgens Dignman en Rohlinger om in een haat tegen vrouwen in het algemeen.

Dignman en Rohlinger benadrukken daarnaast hoe bepaalde affordances van de platformen 4Chan en Reddit kunnen bijdragen aan het ontwikkelen van deze extremistische ideeën. Op Reddit is het bijvoorbeeld makkelijk om een account aan te maken en richt de interactie zich voornamelijk op het verzamelen van karmapunten, d.w.z. stemmen die een gebruiker kan krijgen voor het posten van bepaalde content. Dit stimuleert de gebruikers om steeds nieuwe manieren te vinden om dingen te plaatsen waar de groep het mee eens is en dit steeds iets heftiger te doen (Massanari, 2015). Zoals wel vaker zijn de technologische eigenschappen die open debat mogelijk maken ook degene die kunnen leiden tot een toxisch debat. Daarnaast wijzen studies omtrent 4Chan op het feit dat de anonimiteit en kortstondigheid bijdraagt tot het extremistische van discussies (Tuters & Hagen, 2019). Op 4Chan verdwijnen onderwerpen van de website als die geen reacties meer opleveren. Dit spoort gebruikers aan om steeds met nieuwe informatie te komen om hun onderwerp op de website te houden.

Ook al toont onderzoek aan dat extremisme kan worden tegengegaan met het aanpassen van de affordances van de platformen, het is ook noodzakelijk om de culturele componenten te erkennen. Binnen de cultuuroorlog speelt identiteit een essentiële rol. Jongeren binnen rechtse onlinecommunities zijn op zoek naar gelijkgestemden en naar een identiteit die hun leven betekenis geeft. Het internet biedt veel (progressieve) mogelijkheden voor diegenen die het gevoel hebben dat hun identiteit nooit als legitiem werd erkend en om anderen te vinden die dit gevoel delen. Het internet biedt echter dezelfde mogelijkheden voor diegenen die voelen dat hun identiteit op losse schroeven staat. Goed omgaan met extremisme vraagt erom dat men begrijpt waar adolescenten in deze tijd mee worstelen. Op dit moment vinden bijvoorbeeld veel witte jongeren gelijkgestemden binnen /pol/ en de ‘manosphere’ dat hun blanke identiteit problematisch en onderdrukkend is.

2.2. YouTube

Kernbegrippen:

– Radicalisation pipeline (fabeltjesfuik)	– Alternative Influence Network
– Rabbit hole	– Micro-beroemdheden

Het platform YouTube wordt in 2018 in de New York Times door de techno-socioloog Zeynep Tüfekçi bestempeld als “maybe one of the most powerful radicalizing instruments of the 21st century” (Tüfekçi, 2018). Daarbij wordt

het door online-cultuurwetenschappers aan de Universiteit van Amsterdam vaak gezien als een brugplatform, als een platform dat subculturele narratieven verbindt met een groot online publiek dat geïnteresseerd is in de interpretatie van bepaalde influencers en culturele en politieke commentatoren.

YouTube heeft een zeer prominente rol binnen de online cultuuroorlog, zoals we bespraken in het vorige deel, waarbij influencers werden gefilmd bij protesten op Amerikaanse campussen. De populaire conservatieve komiek Steven Crowder, bijvoorbeeld, zette zichzelf in de markt door met provocatieve statements als “there are only two genders” op campussen een debat te voeren met progressieve studenten. Deze ‘debatten’ werden op YouTube geplaatst en gaven Crowder een enorme boost in kijkers. Ondanks meerdere meldingen van racisme en homofobie – en acties van YouTube om bepaalde video’s van Crowder te verwijderen of te ‘ontfinancieren’ – heeft Crowder op dit moment een van de grootste politieke kanalen op YouTube. Hij is echter ook slechts een van de vele influencers die zichzelf in 2014 in de kijker speelde tijdens deze periode van anti-links sentiment.

Naast de cultuuroorlog heeft het aanbevelingssysteem van YouTube, waarbij kijkers bij het zien van een video andere content gesuggereerd krijgen, een groot aandeel gehad in het doen circuleren van extremistische content. In 2016 publiceerden YouTube-programmeurs hoe ze hun aanbevelingssysteem aanpasten door gebruik te maken van diepe neurale netwerken: een machine learning method die het mogelijk maakt een grotere hoeveelheid video's te personaliseren door niet-relevante inhoud effectief weg te filteren (Covington et al., 2016). In 2018 beweerde Neal Mohan, Chief Product Officer van YouTube, dat dit soort aanpassingen zorgde dat aanbevolen video's goed waren voor meer dan zeventig procent van de kijktijd op YouTube (Solsman, 2018).

2.2.1. Influencers binnen de online cultuuroorlog

In het rapport ‘Alternative Influence’ beschrijft de online-cultuuronderzoeker Lewis (2018) hoe op YouTube een groep tegendraadse politieke en culturele commentatoren door middel van gastoptredens van extremistische influencers hun publiek met steeds extremer ideeën in aanraking laat komen. Zo produceerde de populaire podcaster Joe Rogan, die onlangs voor honderd miljoen een exclusieve deal met Spotify tekende, verschillende podcasts met Stefan Molyneux, een influencer die door het Amerikaanse Southern Poverty Law Center wordt beschreven als een vermeende cultleider die ‘wetenschappelijk racisme’, eugenetica en white supremacy verspreidt bij een groot publiek (SPLC, 2018).

Een exemplarische casus van een gebruiker die ten prooi viel aan de aanbevelingen van YouTube is Caleb Cain, een Amerikaanse jongen die door de New York Times als illustratie werd gebruikt. De journalisten hebben zijn gehele kijkgeschiedenis mogen downloaden en diepte-interviews met hem gedaan (Roose, 2018). Hij vertelt hoe hij als jonge YouTubegebruiker in het begin vooral linkse video’s bekijkt. Rond 2014 vindt hij steeds meer rechtse influencers in zijn aanbevelingen. Langzamerhand verandert hij in een radicaal die gelooft dat “Western civilization was under threat from Muslim immigrants and cultural Marxists, that innate I.Q. differences explained

racial disparities, and that feminism was a dangerous ideology” (Roose, 2018). Hij is naar eigen zeggen gederadicaliseerd toen er meer progressieve influencers op zijn tijdlijn verschenen die de verhalen van extreemrechtse figuren ontkrachten.

Dit verhaal illustreert dat gebruikers zoals Cain zich niet bewust zijn van hun eigen filterbubbel en niet altijd op de hoogte zijn van andere politieke stemmen op YouTube. Cain geeft in zijn interview met de New York Times aan dat zijn deradicaliseren waarschijnlijk alleen gebeurd kan zijn via het YouTubeplatform zelf, aangezien hij mainstreamoutlets niet vertrouwt. Ondanks alle problemen op het platform, zo vertelt Cain, volgt hij nog steeds liever het nieuws via de influencers op YouTube dan via de dominante media. Zijn eigen weg uit de ‘filterbubbel’ is dus niet per se het ‘deplatformen’ of verbannen van extreme stemmen, maar het vergroten van het perspectief op het platform. Dat kan door de gebruikers in aanraking te laten komen met meerdere stemmen die in een taal spreken die ze kennen en waar ze vertrouwd mee zijn.

2.2.2. Algoritmische radicalisering

De impact van de influencers komt niet alleen van dit soort interviews, maar ook doordat gastoptredens een ‘algoritmische connectie’ creëren op YouTube (Lewis, 2018). Concreet registreert het algoritme de link tussen de interviewer en de gast en zal het in de toekomst filmpjes van de ene voorgeschoteld aan het publiek van de andere en vice versa. Nadat het publiek van Rogan met Molyneux in aanraking is gekomen, krijgen ze ook via YouTube's aanbevelingssysteem video's van Molyneux voorgeschoteld. Computerwetenschappers Ribeiro et al. (2019) en Nederlandse journalisten Tokmetzis et al. (2019) hebben de aanbevelingen van YouTube in kaart gebracht en concluderen dat YouTube steeds meer extremere content aanbeveelt en dat gebruikers ook daadwerkelijk langs deze lijnen navigeren. Deze theorie wordt ook wel de radicalisatiepijplijntheorie genoemd.

In 2016 heeft YouTube haar algoritmes aangepast met ‘deep learning’ waardoor aanbevelingen nog persoonlijker zijn. Naast het feit dat YouTube steeds extremistischere content lijkt voor te stellen, krijgen de gebruikers die hun politieke nieuws van YouTube krijgen ook geen andere tegengeluiden meer in de aanbevelingen. YouTube is erbij gebaat haar gebruikers zo lang mogelijk op het platform te houden. Dit werkt het beste met content die aansluit op de narratieven waarin gebruikers al geloven. Het lastige van deze manier van mediaconsumptie is dat veel van dit soort suggesties impliciet werken en de gebruiker het idee geven zelf de keuze te maken voor de content die hij of zij consumeert. Dit is een typisch voorbeeld van een zogenaamde filter bubble.

Op dit moment zijn wetenschappers nog druk op zoek naar methodologische uitgangspunten op basis van de algoritmes op YouTube. In een onlinediscussie tussen mediawetenschappers op Twitter is er daarbij commotie ontstaan rondom het gebruik van YouTube's API voor studies die aanbevelingen meten. Het in kaart brengen van aanbevelingen houdt geen rekening met personaliserende algoritmes, terwijl dit precies een van de kernaspecten is van radicalisering (Feuer, 2019, n.p.). Er zijn daarom nieuwe methodes zoals YouTube Tracking

Exposed⁴ ontwikkeld die als extensie op de browser kunnen worden geïnstalleerd om de aanbevelingen zo in real time te meten.

Daarnaast is het niet alleen de methode die nu nog tekortschiet, maar ook de empirische en theoretische basis voor onderzoek op YouTube. Zo worden bijvoorbeeld in grootschalige studies naar radicalisering bepaalde kanalen in bepaalde (politieke) categorieën ingedeeld. Die verschillen nogal van studie tot studie (zie Ribeiro et al., 2019; Ledwich & Zaitsev, 2019). Waar de ene studie zich richt op de impact van influencers die digital native zijn, betrekken andere ook de populariteit van progressieve televisieshows die op YouTube worden geplaatst. Dit is overigens niet alleen een methodologische kwestie van grijs naar zwart-wit, want zowel de kijkers als de influencers veranderen nogal eens van ideologische positie en er is ook nog eens sprake van continue veranderingen op het platform. Er is dus nog veel meer onderzoek nodig naar de politieke ontwikkelingen op YouTube om deze evoluties goed te kunnen begrijpen en voorspellen.

2.3. Facebook and Twitter

Kernbegrippen:

– Desinformatie	– Echokamer
– Alternatieve feiten	– Cognitieve bias
– Filterbubbel	– Factchecking

Waar 4Chan, Reddit en YouTube mogelijkheden bieden voor extremistische groepen, liggen de gevaren op Facebook en Twitter vooral in hun bereik. Facebook bijvoorbeeld is het meest gebruikte platform voor nieuwsconsumptie en daarmee dus een geliefd platform voor verspreiders van desinformatie en polariserende berichten. Twitter telt veel minder gebruikers, maar is een open omgeving waar veel maatschappelijke actoren actief zijn. Daarom is het zeker voor opiniemakers en politici een belangrijk platform om boodschappen bij het bredere middenveld ingang te doen vinden. Dit maakt echter ook dat de meeste resources gaan naar het bestuderen van misinformatie op deze platformen.

2.3.1. Filterbubbels en echokamers

Om te voorkomen dat de informatie die gebruikers via sociale media als Facebook of Twitter raadplegen hen volledig zou overweldigen, beslisten deze platformen ongeveer tien jaar geleden, de informatie die iemand te zien krijgt te filteren. Die filtering gebeurt op basis van algoritmes, die op hun beurt honderden factoren in rekening brengen (die deze bedrijven alsnog niet openbaar maken) waaronder je surfgeschiedenis, je online

⁴ <https://youtube.tracking.exposed/>

connecties met anderen en je leesvoorkeuren. Het resultaat is een sterk gestructureerde toegang tot de veelheid aan online informatie, die de online omgeving niet enkel werkbaar maakt, maar ook de meest relevante informatie vanuit iemands achtergrond voorrang geeft. Toch vrezen sommigen dat deze gepersonaliseerde 'nieuwsfeed' de mediagebruiker belet om afwijkende stemmen tegen te komen. Zo zou de polarisatie tussen mensen met verschillende meningen vergroten en mogelijks zelfs hun stemvoorkeuren beïnvloeden wanneer deze verband houden met manipulatie en de verspreiding van nepnieuws (Stehling et al., 2018, p. 86.). Dit is wat Eli Pariser in 2011 omschreef als een filterbubbel.

Filterbubbels worden vaak genoemd als een van de grote gevaren die het gebruik van sociale media als (enige) nieuwsbron met zich mee kan brengen. Maar zijn daar wel voldoende aanwijzingen voor? Dat is de vraag die Axel Bruns (2019) zich stelt in zijn meest recente boek - waarnaar we ook verwijzen voor een overzicht van het onderzoek tot nu toe. Hij laat zien hoe het debat over filterbubbels grotendeels draait om de impact van platformen en algoritmes en hun vermogen om informatie te filteren. Zo zijn er bijvoorbeeld studies die kijken naar desinformatie op specifieke platformen zoals Twitter en die suggereren dat er partisane filterbubbels kunnen ontstaan op het platform waarbij (Amerikaanse) burgers met verschillende politieke visies nauwelijks met elkaar verbonden zijn (Thompson, 2016). Ander onderzoek focust dan weer op geautomatiseerde profielen (sociale bots) die als doel hebben desinformatie te versterken en zich vooral richten op degenen die het meest vatbaar zijn voor desinformatie en complottheorieën (Shao et al., 2018).

Deze studies zijn absoluut relevant omdat ze laten zien hoe de presentatie van informatie door de sociale-mediabedrijven vaak niet transparant is en aansluit bij hun commerciële strategie. Vooral omdat bedrijven als Facebook onderzoek en inzicht in de impact van hun platformen op het gedrag van hun gebruikers achter gesloten deuren blijven houden (Ovide, 2020), is onafhankelijk onderzoek naar hun algoritmes cruciaal. Dat zou zelfs kunnen aantonen dat de personalisatie die algoritmes op deze platformen bieden, overschat wordt (Haim et al., 2018). Toch worden uit deze studies vaak bredere maatschappelijke consequenties afgeleid die geen rekening houden met het publiek en met de context waarin deze platformen worden gebruikt. Immers, studies tonen dan wel dat er echokamers kunnen ontstaan op Twitter, maar aangezien mensen zich zelden of nooit enkel op Twitter beroepen voor nieuws, moet de impact van filterbubbels op een enkel medium of netwerk niet overschat worden.

Dit is precies het punt dat recente studies proberen te maken. Ze hanteren een breder perspectief en vertrekken daarbij van het geheel aan mediakanalen waarmee mensen nieuws raadplegen (zie bijvoorbeeld Newman & Fletcher, 2018; Dubois & Bank, 2018, Lazer et al. 2018). Deze studies kijken naar het nieuwsrepertoire van burgers als geheel en hun resultaten tonen een genuanceerder beeld van de impact van sociale media en hun algoritmes. Die impact is immers minder sterk naarmate het nieuwsgebruik van burgers meer gediversifieerd is, zelfs met inbegrip van sociale media, en omdat bovendien mainstream media nog steeds een centrale rol spelen in het nieuwsdieet van de meeste mensen. Zelfs de meest 'digitale' burgers volgen nog steeds de mainstreammedia en stuiten op materiaal dat hun perspectief op de proef stelt (Bruns, 2019, p. 121). Inderdaad,

nieuwsgebruikers raadplegen de media niet geïsoleerd van elkaar, maar combineren verschillende bronnen binnen een nieuwsrepertoire. Vandaar dat nieuwsrepertoires een meer genuanceerde invalshoek bieden om filterbubbels te benaderen.

2.3.2. Desinformatie, cognitieve bias en affectieve polarisatie

Dat de impact van sociale media en hun filteralgoritmes minder groot is dan soms wordt aangenomen bij het vormen van filterbubbels, betekent niet dat filterbubbels geen potentieel probleem vormen. Wat de studies die vertrekken vanuit nieuwsgebruik in eerste instantie aantonen, is dat de selectie die burgers zelf maken over de nieuwsmedia die ze al dan niet volgen veel bepalender kan zijn voor de diversiteit aan standpunten waarmee ze in contact komen dan de algoritmische selectie die tegenwoordig veel van het online informatieverkeer regelt (Nielsen & Fletcher, 2020).

Cas Sunstein (2017) spreekt in dat verband over 'The Daily Me' - een verwijzing naar krantentitels zoals The Daily Sun. Veel mensen houden van het lezen van dingen die hun eigen mening versterken en bevestigen - en per definitie lezen mensen graag over onderwerpen die hen interesseren. Keuzevrijheid kan dus leiden tot zelfselectie, waarbij mensen echokamers binnengaan. Ieder van ons kan zo zijn eigen nieuwsrepertoire of "Daily Me" samenstellen. Het is precies deze onderliggende 'confirmation bias' - de neiging om informatie te zoeken, te interpreteren, te waarderen en te herinneren die iemands bestaande overtuigingen of hypothesen bevestigt - die er ook voor zorgt dat mensen feitelijke onjuistheden toch kunnen aannemen. Dit effect wordt bovendien versterkt door het feit dat ons mediagebruik nog altijd sterk sociaal gestratificeerd blijft: het zijn vooral de welgestelde hoogopgeleiden die hun weg vinden naar diverse informatie on- en offline en laagopgeleiden met minder middelen die een beperkter nieuwsrepertoire vertonen (Picone & Vandenplas, 2021), Vandenplas & Picone, 2021)

Inderdaad, of het nu gaat om de meer structurele keuze over welke nieuwsbronnen iemand wil volgen of de acute keuze om bepaalde informatie al dan niet te geloven, de neiging om cognitieve dissonantie te vermijden kan ons parten spelen. Uiteraard hoeft dit op zich geen probleem te vormen: mensen kunnen sterke overtuigingen hebben en doen niets mis wanneer ze de interactieve eigenschappen van het internet gebruiken om hun nieuwsgebruik daarop af te stemmen. Dit is dus een belangrijk inzicht dat ook in het zoeken naar oplossingen dient meegenomen te worden: we kunnen kijken naar hoe de perverse effecten van algoritmes beperkt kunnen worden, maar we moeten mensen ook bewust maken van hun eigen cognitieve biases.

Dat maakt er het vinden van manieren om mensen minder bloot te stellen aan desinformatie niet makkelijker op. Zoals Danah Boyd (2017) aangeeft kunnen oplossingen zoals factchecking en informatiegeletterdheid immers net een averechtse uitwerking hebben, omdat ze geen rekening houden met de culturele context waarin mensen online informatie consumeren. Dat is namelijk een context waarin burgers in een enorme hoeveelheid informatie

moeten navigeren zonder dat ze over de nodige kennis en handvatten beschikken om die te verwerken. Factchecking en informatiegeletterdheid blijven belangrijke elementen in het bestrijden van desinformatie, maar we moeten ook verder kijken dan de rationele, op feiten gebaseerde heuristieken die ten grondslag liggen aan de huidige beschouwingen over desinformatie.

Desinformatie werkt in op menselijke emoties en vooringenomenheden. Wanneer we de link tussen desinformatie en polarisatie verder willen begrijpen, is het belangrijk om dit mee te nemen. Zo was veel van de desinformatie die circuleerde tijdens de presidentiële campagne tussen Donald Trump en Hillary Clinton meer gericht op het zwartmaken van de tegenkandidaat dan op het maken van een ideologisch punt, met als meest dramatische gevolg de gewapende man die een restaurant binnenviel waar Clinton aan kinderprostitutie zou doen. Dergelijke berichten kunnen bijdragen tot affectieve polarisatie, een meer emotionele vorm van polarisatie waarbij het verschil groeit tussen hoe warm mensen de politieke partij zien waar ze voor zijn en de politieke partij waar ze tegen zijn (Boxell et al., 2020). En we weten uit Amerikaans onderzoek dat kiezers die online blootgesteld worden aan denigrerende boodschappen jegens kandidaten van de tegenpartij een grotere affectieve afstand voelen tussen zichzelf en de aanhangers van de andere partij. Wanneer dus de kritiek van de ene partij de politieke tegenstander niet louter afwijst maar afbreekt, versterkt dit de sociale polarisatie (Tucker et al., 2018).

Conclusie: De rol van digitale media bij online polarisatie en vervreemding

Dit rapport vertrok van een duidelijke premisse: digitale media zijn geen fenomeen met eenduidig positieve of negatieve externe effecten, maar vormen eerder een ambivalent instrument of omgeving die ten goede of ten kwade benut of bezocht kan worden. Doorheen het rapport werd verschillende malen ingegaan op hoe verschillende actuele denkkaders deze ambivalentie erkennen in hun poging vat te krijgen op polarisatie en vervreemding. Ook wanneer we naar online polarisatie en vervreemding kijken wordt dit duidelijk. Dragen sociale media bij tot polarisatie? Het hangt ervan af. Met filterbubbels, wat we als informationele polarisatie kunnen beschouwen, lijkt het op sociale media vooralsnog mee te vallen. Onderzoek wijst er namelijk op dat mensen op sociale media net meer toegang krijgen tot diverse bronnen. Maar denigrerende (valse) berichten en commentaren over politieke kandidaten kunnen wel de emotionele kloof vergroten - affectieve polarisatie - tussen aanhangers van verschillende politieke partijen. Dit illustreert opnieuw het belang om een voldoende verfijnd begrippenkader aan te nemen wanneer we deze fenomenen proberen te begrijpen en er antwoorden op trachten te vinden.

Die genuanceerde visie vertaalt zich ook naar de manier waarop we digitale media benaderen. In dit rapport hebben we daartoe het onderscheid gemaakt tussen **digitale media als technologisch instrument en als culturele omgeving**. In beide gevallen kunnen we een aantal dynamieken onderscheiden die eigen zijn aan digitale media. Als technologie laten digitale media interactie tussen mensen en informatie en tussen mensen onderling toe op een ongeziene schaal en aan een ongelooflijke snelheid. Als omgeving vormen digitale media een plaats die 'grenzeloos' is, waar fysieke grenzen tussen landen niet gelden, maar ook omdat er geen grenzen zijn aan wat mensen - al dan niet anoniem - met elkaar kunnen delen.

Maar zoals wel vaker bij nieuwe media gaat de adoptie ervan gepaard met een technologisch deterministisch discours. Dat kan utopisch zijn. In de begindagen van het internet werd deze technologie vaak gezien als de grote gelijkmaker. Iedereen zou nu journalist kunnen worden en sociale media zouden de hele wereld met elkaar verbinden. Dat kan ook dystopisch zijn. Het internet zorgt voor continue overprikkeling en op sociale media worden we de ster van onze eigen one-man show. Zo klinkt het ook in het hele publieke debat rond polarisatie, desinformatie en haatspraak waar men bedrijven zoals Facebook, YouTube en Twitter is gaan aanwijzen als de verantwoordelijken voor een aantal gebeurtenissen zoals Brexit, de verkiezing van Donald Trump en Jair Bolsonaro en de vervolging van de Rohingya in Myanmar.

Zoals duidelijk wordt in dit rapport kunnen digitale media wel **een faciliterende rol spelen**, maar zijn ze **zelden op zich de motor van grote omwentelingen**. Zo is YouTube zeker een plek waar mensen via het onderliggende algoritme in contact kunnen komen met complotdenkers en demagogen, maar dat kan enkel omdat die op hun

beurt inhaken op bestaande stromingen in de maatschappij. Zo kan het soms lijken alsof Trump de verkiezingen kon winnen omdat zijn team en aanhangers via digitale media de publieke opinie gepolariseerd hebben. Sociologisch onderzoek toont echter aan dat de sociale polarisering in de Verenigde Staten al veel langer aan de gang is, een tendens die politieke actoren verder zijn gaan uitbuiten met behulp van sociale media.

1. Digitale media tussen technologische vernieuwing en maatschappelijke evoluties

Door in te zoomen op een aantal belangrijke digitale mediaplatformen komen twee fundamentele inzichten naar boven. Ten eerste wordt duidelijk hoe bepaalde functionaliteiten van digitale media en (sub)culturele praktijken van interactie en (des)informatie negatieve polariserende effecten kunnen hebben. Ten tweede zien we dat deze effecten zich enkel kunnen ontwikkelen omdat ze inhaken op bestaande maatschappelijke tendensen. Dit is niet enkel van belang om online polarisatie en vervreemding zo grondig mogelijk te begrijpen, maar ook om vorm te geven aan de initiatieven die we ontwikkelen om deze fenomenen tegen te gaan.

Deze inzichten helpen ons om een aantal tegenstrijdige bevindingen over het verband tussen sociale media en polarisatie met elkaar te verzoenen. Kijken we naar platformen zoals Facebook en Twitter vanuit het perspectief van de gebruiker, dan lijkt onderzoek het effect van filterbubbels sterk te nuanceren, en zelfs tegen te spreken wanneer blijkt dat gebruikers van sociale media net meer worden blootgesteld aan diverse nieuwsbronnen dan wie zweert bij traditionele media. Sociale media zorgen niet een op een voor informatieve filterbubbels en ideologische polarisatie. Rechtse stemmers krijgen informatie over linkse partijen en omgekeerd te zien. In termen van 'informatieele' polarisatie lijkt het dus alvast mee te vallen met sociale media.

Daartegenover staat wel dat mensen geneigd zijn om voorkeur te geven aan informatie die aanleunt bij hun visies en interesses, en het valt niet te ontkennen dat digitale media een grote mate van individuele selectie faciliteren. Net die eigen selectie van bronnen blijkt een grote filterende kracht te hebben, en is niet enkel persoonlijk, maar ook sociaal gestuurd. Wanneer actoren online die cognitieve bias verder uitbuiten, kan dit in combinatie met de werking van algoritmes mensen wel snel blootstellen aan toxische polarisatie en andere schadelijke effecten.

Kijken we naar de politieke communicatie die op sociale media wordt gevoerd, dan kunnen we ook hier een samenspel zien van technologische en contextuele elementen die verharding van de toon in de hand werken: gebrek aan moderatie of redactionele supervisie, mogelijkheid tot anonimiteit en weinig tastbare feedback op online commentaren. De manier waarop politieke tegenstanders soms worden aangepakt getuigt vaak meer van vijandschap (antagonisme) dan van concurrentie (agonisme). Om weer de berichten over Clinton als voorbeeld te nemen, vaak werd de Democratische candidate niet voorgesteld als tegenstrever maar als verpersoonlijking

van het kwade. Iemand die voor Clinton stemt is voor een Republikeinse kiezer dan niet langer een persoon met een andere politieke visie, maar een gevaar voor het land, iemand met wie je niet alleen geen compromissen wil sluiten, maar ook iemand waar je niet naast wil leven en die je niet wil vertrouwen. Deze vorm van sociale polarisatie kan destabiliserend zijn voor een democratie.

Maar ook hier zien we dat deze tendensen, bijvoorbeeld in de Verenigde Staten, de opkomst van digitale media voorafgaan (Sinnott-Armstrong, 2018). Zo concluderen Boxell et al. (2020) uit een vergelijkende studie dat polarisatie geen bijproduct is van internetpenetratie of digitaal mediagebruik. Het internetgebruik is het snelst gestegen in landen met een dalende polarisatie, en een groot deel van de aanloop in de Amerikaanse polarisatie dateert van vóór de opkomst van digitale media en is het meest voelbaar onder oudere bevolkingsgroepen met meer analoge nieuwsgewoontes. Wederom is het de manier waarop digitale media als een omgeving voor publiek debat inhaken op bestaande maatschappelijke tendensen - en de manier waarop dit politiek wordt uitgebuit - waarvoor we aandacht moeten hebben.

2. Technologiebedrijven tussen interventie en laissez-faire

Een genuanceerde visie op de rol die digitale media spelen bij polarisatie en vervreemding is eens te meer belangrijk nu steeds uitdrukkelijker gekeken wordt naar de bedrijven achter sociale media om komaf te maken met desinformatie, complottheorieën en haatspraak op hun platformen. Eerst in Europa, maar nu ook in de Verenigde Staten, groeit bij beleidsmakers de bereidheid om strengere wetgeving te voorzien nu blijkt dat de maatregelen die deze bedrijven reeds getroffen hebben extreme uitwassen zoals de bestorming van het Capitool in januari 2021 niet hebben kunnen voorkomen.

De discussie over hoe deze bedrijven gereguleerd moeten worden, belooft voer voor debat te worden. In de nasleep van de gebeurtenissen in de Verenigde Staten werden ook hier al een paar ballonnetjes opgelaten, onder andere door Minister van Justitie Vincent Van Quickenborne, die het verbod op aanzetten tot haat, geweld of discriminatie afdwingbaar wil maken. Al snel werd gewezen op de vrijheid van meningsuiting en gewaarschuwd voor een 'ministerie van waarheid', wat alvast de politieke gevoeligheid rond het thema illustreert. Hoe dan ook wordt de regulering van digitale media een zaak die op Europees en internationaal niveau vorm zal moeten krijgen om effectief te zijn. De eerste ontwerpen van de Digital Service Act en Digital Markets Act waarmee de Europese Commissie de regels rond digitale diensten wil actualiseren liggen ondertussen voor, en zullen een belangrijke testcase worden voor juridische interventies.

Hier verder op ingaan zou ons te ver wegleiden van de opzet van dit rapport. Wel kunnen we op basis van voorgaande inzichten aangeven dat beleidsmakers twee belangrijke elementen centraal zullen moeten stellen wanneer zij digitale mediabedrijven verder willen reguleren met het oog op het tegengaan van polarisatie en vervreemding. Ten eerste herhalen we andermaal dat digitale media bij deze fenomenen enkel een rol kunnen

spelen omdat ze inhaken op bestaande maatschappelijke tendensen. Het is even verleidelijk als misleidend om sociale media aan te duiden als de enige oorzaak van de sociale en politieke polarisatie waarmee verschillende democratieën vandaag geconfronteerd worden - zoals ook in het eerste deel besproken werd. Het is dan ook te eenvoudig om te denken dat het aan banden leggen van digitale media de enige oplossing is. Het zal altijd maar een onderdeel zijn van een breder pakket aan maatregelen zoals het ondersteunen van kwaliteitsvolle journalistiek en het bevorderen van mediawijsheid - iets wat ook door de Europese Commissie erkend wordt in de Europese aanpak ter bestrijding van desinformatie.

Ten tweede zullen beleidsmakers goed moeten beseffen dat er wel degelijk goede redenen zijn waarom de wetgever lang een voorzichtige houding heeft aangenomen tegenover deze bedrijven. In de consultatie die de Europese Commissie hield ter voorbereiding van een plan van aanpak om desinformatie te bestrijden, kwam duidelijk naar voor dat die aanpak altijd het bijzonder moeilijk evenwicht zal moeten zien te behouden tussen het beschermen van de democratie enerzijds en het respecteren van de vrijheid van meningsuiting anderzijds. Dit hoeft niet te betekenen dat een strenger optreden tegenover bedrijven zoals Facebook en Twitter uit den boze is, maar wel dat voorzichtigheid geboden is. Niet enkel moeten we vermijden dat bepaalde wetgeving die balans verstoort, bijvoorbeeld wanneer overheden op hun beurt de macht om informatie online te reguleren zouden misbruiken. Het zou ook jammer zijn indien de verbindende kracht van digitale media als een kind met het badwater weggegooid zou worden.

Men kan de vraag stellen of deze bedrijven voldoende initiatief nemen om de verspreiding van schadelijke berichten en het voeden van polariserende praktijken tegen te gaan. Toch zijn ze de afgelopen jaren ook niet doof gebleven voor de zich opstapelende kritiek. Ze hebben wel degelijk stappen gezet om radicale actoren van hun infrastructuur te verwijderen. Reddit heeft bijvoorbeeld bepaalde groepen in quarantaine geplaatst en ze dus onzichtbaar gemaakt voor het algoritme dat resulteert in zoekresultaten en aanbevelingen, en/of helemaal van het platform heeft afgegooid (Marantz, 2019). Dit gebeurde in 2019 met de radicale subreddit *r/The_Donald*. YouTube heeft grote acties ondernomen en problematische figuren zoals Stefan Molyneux en Alex Jones van haar platform gehaald. Zelfs 4Chan heeft actie ondernomen tegen radicale narratieven zoals GamerGate⁵. Deze gesprekken werden systematisch verwijderd - waarna vele van de gebruikers die het gesprek wilden voortzetten naar nog obscuurdere websites moesten vertrekken zoals 8Chan. De vraag is hier dus of effectief verwijderen en censureren het probleem niet enkel verplaatsen, waardoor het nog moeilijker is om deze individuen en/of groepen op te volgen en te kunnen inspelen op de problematiek. Ook Facebook en Twitter spenderen middelen aan moderatie, het opsporen en neerhalen van gecoördineerde desinformatiecampagnes en het identificeren, annoteren en onderdrukken van valse berichten.

⁵ Gamergate refereert aan een episode binnen de online game community waarbij game ontwikkelaar Zoë Quinn het doel werden van online haatcampagnes.

Voor alle duidelijkheid: we houden hier geen pleidooi om bedrijven zoals Facebook en Twitter verder vrijuit te laten gaan. Die bedrijven vermijden uiteraard om te moeten snijden waar het pijn doet, namelijk inzake transparantie over hun algoritmes, aanpassingen aan hun businessmodel gebaseerd op gepersonaliseerde advertentie en schaal creëren door acquisities. Wel is het ook hier belangrijk te beseffen dat deze bedrijven met diezelfde evenwichtsoefening tussen interventie en vrije meningsuiting worstelen.

3. Beleidsmakers tussen regulering en stimulering

De afgelopen jaren lijken beleidsmakers aan beide kanten van de Atlantische oceaan hun houding tegenover de 'big tech' bedrijven verscherpt te hebben. Lange tijd werd Silicon Valley door de Amerikaanse overheid geen strobreed in de weg gelegd en de Europese Commissie trok in haar Communicatie rond Desinformatie van 2018 nog de kaart van de zelfregulering en ethische codes voor sociale media. Vandaag liggen met de herziening van Section 230 in de VS en de eerste versies van de Digital Service Act in Europa wetsvoorstellen op tafel waarbij de wetgevers hun tanden tonen. Over Section 230, dat internetbedrijven zoals Facebook het statuut geeft van doorgeefluik en niet van mediabedrijf, zei de nieuwe president Joe Biden reeds dat het moet worden ingetrokken omdat een bedrijf als Facebook niet alleen een internetbedrijf is, maar onwaarheden propageert waarvan ze weten dat ze vals zijn (Kelly, 2020). Het illustreert hoe desinformatie en polarisatie aan de oorsprong liggen van dit strenger discours.

Nu ook de negatieve effecten van een sterk doorgedreven digitale samenleving duidelijker worden, hoeft een meer kritische houding tegenover deze bedrijven geen probleem te vormen. Dat kan het wel worden wanneer men daarbij vergeet waarom strengere wetgeving rond het reguleren van het online publiek debat tot hertoe is uitgebleven, namelijk omdat voorzichtigheid en nuance geboden zijn wanneer de vrijheid van meningsuiting op het spel staat. Beleidsmakers riskeren een grote fout te maken wanneer ze nu het geweer van schouder veranderen en enkel de mediabedrijven in het vizier nemen na jarenlang mee te zijn gegaan in het discours van de internetplatformen, namelijk dat niet zij maar hun gebruikers verantwoordelijk zijn voor de verspreiding van haatspraak en desinformatie.

De komende jaren zal het juridisch debat nog voortduren. Het zal daarbij zaak zijn zich niet te laten leiden door morele paniek tegenover digitale media. Frankrijk en Duitsland namen bijvoorbeeld reeds strengere maatregelen tegenover bedrijven zoals Facebook en Google door hen te verplichten schadelijke informatie op hun netwerken te verwijderen wanneer bijvoorbeeld een verkiezing in gevaar dreigt te komen. Dit is zeker een legitieme visie maar wel een die gevaar kan inhouden. Wanneer dergelijke wetgeving op Europees niveau ingang zou vinden zouden ook politieke leiders als Viktor Orban en Andrzej Duda ze kunnen inroepen met misschien een heel andere finaliteit.

Om een goede balans te vinden tussen vrijheid van meningsuiting en bescherming tegen schadelijke informatie zullen we dus nieuwe principes moeten bedenken op basis waarvan interventies in het publiek debat door overheden of bedrijven op een democratisch verantwoorde wijze kunnen plaatsvinden.

Verder lezen over online polarisatie en verbinding

Voor wie zich verder wil verdiepen in deze materie, kunnen wij alvast de volgende bronnen aanraden.

Definities en denkkaders rond polarisatie en vervreemding werden uitgebreid beschreven in het [eerste deelrapport](#) van deze serie, Inzichten in radicalisering, polarisatie en vervreemding.

Handvatten die preventiewerkers kunnen helpen omgaan met online polarisatie in de stad, gebaseerd op een case studie van de stad Mechelen, worden behandeld in het [derde deelrapport](#) in deze serie *Online preventie en remediëring in de praktijk: Mechelen als case*.

Verder verwijzen we ook naar volgende literatuur en rapporten:

- [A Field Guide for Navigating Polarized Speech, Conspiracy Theories, and Our Polluted Media Landscape](#) door Whitney Phillips en Ryan Milner (2021)
- [Youth and Digital Citizenship+](#) door Sandra Cortesi et al. (2020)
- [Is there a ladder of children's online participation?](#) door Sonia Livinstone et al. (2019)
- [How Young People Consume News and the Implications for Mainstream Media](#) door Flamingo & Reuters Institute for the Study of Journalism (2019)
- [Did media literacy backfire](#) door danah boyd (2017)

En ook volgende podcastreeksen van het Hannah Arendt Instituut bieden bijkomende context en inzichten:

- [Gemene delers](#) over wat ons nog bindt in tijden van extremen (i.s.m. Knack)
- [Complot tegen de waarheid](#) over het hoe en het waarom van complotdenken (i.s.m. De Standaard)

Referenties

- Ballon, P., Picone, I. & Busch, C. (2020). Er is niet te veel, maar juist te weinig filtering op sociale media. De Morgen. Geraadpleegd via <https://www.demorgen.be/meningen/er-is-niet-te-veel-maar-juist-te-weinig-filtering-op-sociale-media~bc84c7cd/>
- Boxell, L., Gentzkow, M., & Shapiro, J. M. (2020). Cross-country trends in affective polarization [Working Paper No. w26669]. National Bureau of Economic Research.
- Bruns, A. (2019). Are Filter Bubbles Real? Cambridge, UK: Polity Press.
- Copland, S. (2020). 'Reddit Quarantined: Can Changing Platform Affordances Reduce Hateful Material Online?' Internet Policy Review 9, no. 4. <https://doi.org/10.14763/2020.4.1516>.
- Covington, P., Adams, J. & Sargin, E. (2016). 'Deep Neural Networks for YouTube Recommendations'. In Proceedings of the 10th ACM Conference on Recommender Systems, 191–98. Boston Massachusetts USA: ACM. <https://doi.org/10.1145/2959100.2959190>.
- Dale, B. (2019). It Came from Something Awful: How a Toxic Troll Army Accidentally Memed Donald Trump into Office. First edition. New York: All Points Books.
- Davis, J. L., & Chouinard, J. B. (2016). 'Theorizing Affordances: From Request to Refuse'. Bulletin of Science, Technology & Society 36, no. 4: 241–48. <https://doi.org/10.1177/0270467617714944>.
- De Zeeuw, D., Hagen, S., Peeters, S., & Jokubauskaite E. (2020, October 26). 'Tracing Normification'. First Monday. <https://doi.org/10.5210/fm.v25i11.10643>.
- Dignam, P. A., & Rohlinger, D. A. (2019, February 15). 'Misogynistic Men Online: How the Red Pill Helped Elect Trump'. Signs: Journal of Women in Culture and Society 44, no. 3: 589–612. <https://doi.org/10.1086/701155>.
- Dubois, E., & Blank, G. (2018). The echo chamber is overstated: The moderating effect of political interest and diverse media. Information, Communication & Society, 21(5), 729–745. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2018.1428656>
- Eelbode, F. (2020, October 23). 'Complotdenkers Intimideren Nederlandse Elite'. De Tijd. Accessed 5 December 2020. <https://www.tijd.be/dossier/europareeks/complotdenkers-intimideren-nederlandse-elite/10260021.html>.
- Feuer, W. (2019, December 30). Critics slam study claiming YouTube's algorithm doesn't lead to radicalization. CNBC. <https://www.cnn.com/2019/12/30/critics-slam-youtube-study-showing-no-ties-to-radicalization.html>
- Frissen, T. (2019). (Hard)Wired for Terror: Unraveling the Mediatized Roots and Routes of 'Radicalization' (KU Leuven. Nieuwe reeks van doctoraten in de sociale wetenschappen en in de sociale en culturele antropologie 380). Leuven: KU Leuven. Faculteit Sociale wetenschappen.
- Haim, M., Graefe, A., & Brosius, H.-B. (2018). Burst of the Filter Bubble? Digital Journalism, (3), 330–343.
- Hawley, G. (2017). Making Sense of the Alt-Right. New York: Columbia University Press.
- Holt, K. (2019). Right-Wing Alternative Media. Communication and Society. London; New York: Routledge.
- Kelly, M. (2020). Joe Biden wants to revoke Section 230. The Verge. Geraadpleegd via <https://www.theverge.com/2020/1/17/21070403/joe-biden-president-election-section-230-communications-decency-act-revoke>
- Kim, S. J. (2014, July 15). 'A Repertoire Approach to Cross-Platform Media Use Behavior': New Media & Society. <https://doi.org/10.1177/1461444814543162>.
- Lazer, D. M. J., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F. & Zittrain, J. L. (2018). The science of fake news. Science, 359(6380), 1094. <https://doi.org/10.1126/science.aao2998>
- Ledwith, M., & Zaitsev, A. (2019). Algorithmic Extremism: Examining YouTube's Rabbit Hole of Radicalization. ArXiv:1912.11211. <http://arxiv.org/abs/1912.11211>
- Lewis, R. (2018). Alternative Influence. Data & Society. <https://datasociety.net/output/alternative-influence/>
- Marantz, A. (2019). Antisocial: Online Extremists, Techno-Utopians, and the Hijacking of the American Conversation. New York: VIKING, an imprint of Penguin Random House LLC.
- Massanari, A. (2017). '#Gamergate and The Fapping: How Reddit's Algorithm, Governance, and Culture Support Toxic Technocultures'. New Media & Society 19, no. 3: 329–46. <https://doi.org/10.1177/1461444815608807>.
- Munger, K., & Phillips, J. (2020). Right-Wing YouTube: A Supply and Demand Perspective. *The International Journal of Press/Politics* (online first).

- Nagle, A. (2017). *Kill All Normies: The Online Culture Wars from Tumblr and 4chan to the Alt-Right and Trump*. Winchester, UK ; Washington, USA: Zero Books.
- Newman, N., & Fletcher, R. (2018). Platform Reliance, Information Intermediaries, and News Diversity. A Look at the Evidence. In M. Moore & D. Tambini (Eds.), *Digital Dominance: The Power of Google, Amazon, Facebook, and Apple* (pp. 133–152). Oxford University Press.
- Newton, Casey. (2020, June 29). 'Reddit Bans r/The_Donald and r/ChapoTrapHouse as Part of a Major Expansion of Its Rules'. The Verge. <https://www.theverge.com/2020/6/29/21304947/reddit-ban-subreddits-the-donald-chapo-trap-house-new-content-policy-rules>.
- Nielsen, R. K., & Fletcher, R. (2020). Democratic Creative Destruction? The Effect of a Changing Media Landscape on Democracy. In N. Persily & J. Tucker (Eds.), *Social Media and Democracy. The state of the field and prospects for reform* (pp. 139–162). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ovide, S. (2020, May 28). Facebook and Its Secret Policies. Facebook should be making its policy choices in fair and transparent ways. But is it? The New York Times. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2020/05/28/technology/facebook-polarization.html>
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble*. London: Viking/Penguin Books.
- Phillips, W. & Milner, R.M. (2021). *You Are Here: A Field Guide for Navigating Polluted Information*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Picone, I. & Vandenplas, R. (under review) Windows to the world. Imagining Flemish news audiences and their views on society through the lens of news repertoires. *Digital Journalism*.
- Ribeiro, M. H., Ottoni R., West R., Almeida Virgílio A. F. & Wagner M. (2019, December 4) 'Auditing Radicalization Pathways on YouTube'. ArXiv:1908.08313 [Cs]. <http://arxiv.org/abs/1908.08313>.
- Rogers, R. (2020, June 1). 'Deplatforming: Following Extreme Internet Celebrities to Telegram and Alternative Social Media'. *European Journal of Communication* 35, no. 3: 213–29. <https://doi.org/10.1177/0267323120922066>.
- Roose, K. (2019, June 8). The Making of a YouTube Radical. The New York Times. <https://www.nytimes.com/interactive/2019/06/08/technology/youtube-radical.html>
- Shao, C., Ciampaglia, G. L., Varol, O., Yang, K.-C., Flammini, A., & Menczer, F. (2018). The spread of low-credibility content by social bots. *Nature Communications*, 9(1), 4787.
- Sinnott-Armstrong, W. (2018). *Think Again. How to Reason and Argue*. London: Penguin Books/ Oxford University Press.
- Solsman, J. E. (2018). 'Ever Get Caught in an Unexpected Hour long YouTube Binge? Thank YouTube AI for That'. CNET. Accessed 5 December 2020. <https://www.cnet.com/news/youtube-ces-2018-neal-mohan/>.
- Southern Poverty Law Center. (2018). McInnes, Molyneux, and 4chan: Investigating pathways to the alt-right. Artikel geraadpleegd via <https://www.splcenter.org/20180419/mcinnnes-molyneux-and-4chan-investigating-pathways-alt-right>
- Stehling, M., Vesnić-Alujević, L., Jorge, A., & Marôpo, L. (2018). The co-option of audience data and user-generated content: Empowerment and exploitation amidst algorithms, produsage and crowdsourcing. In *The future of audiences. A foresight analysis of interfaces and engagement* (pp. 79–99). London: Palgrave Macmillan.
- Sunstein, C. R. (2018). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton University Press. Retrieved from <https://books.google.be/books?id=nVBLDwAAQBAJ>
- Thompson, A. (2016, December 8). Parallel narratives. Clinton and Trump supporters really don't listen to each other on Twitter. Retrieved January 20, 2019, from Vice News/MIT website: https://news.vice.com/en_us/article/d3xamx/journalists-and-trump-voters-live-in-separate-online-bubbles-mit-analysis-shows
- Tucker, J., Guess, A., Barberá, P., Vaccari, C., Siegel, A., Sanovich, S. & Nyhan, B. (2018). *Social Media, Political Polarization, and Political Disinformation: A Review of the Scientific Literature [Research report]*. Menlo Park, Ca: The William and Flora Hewlett Foundation.
- Tufekci, Z. (2018, March 10). 'Opinion. YouTube, the Great Radicalizer'. The New York Times, sec. Opinion. <https://www.nytimes.com/2018/03/10/opinion/sunday/youtube-politics-radical.html>.
- Tuters, M. & Hagen S. (2020, December). '(((The))) Rule: Memetic Antagonism and Nebulous Othering on 4chan'. *New Media & Society* 22, no. 12: 2218–37. <https://doi.org/10.1177/1461444819888746>.
- Roose, K. (08/06/2019). The Making of a YouTube Radical. The New York Times. Geraadpleegd op 5 December 2020 via <https://www.nytimes.com/interactive/2019/06/08/technology/youtube-radical.html>.
- Vandenplas, R. & Picone, I. (2021). Media as the great emancipators? *Convergence*.

Wardle, C. & Derakshan, H., (2017). Information Disorder, Toward an interdisciplinary framework for research and policy making, Council of Europe.